

VISIOENEN VAN EEN GENIE

Jheronimus Bosch in (cultuur)historische context

Dit jaar is het vijfhonderd jaar geleden dat kunstschilder Jheronimus Bosch overleed. Om dit te memoreren pakt zijn geboortestad 's-Hertogenbosch breed uit, onder andere met een prachtige tentoonstelling onder de titel *Jheronimus Bosch – Visioenen van een genie*.

Hans Vermeer is
redacteur van Kleio.

Jheronimus Bosch,
De Hooiwagen,
1510-16, Madrid,
Museo Nacional del
Prado. Met speciale
medewerking van
het Museo Nacional
del Prado. Foto:
Rik Klein Gotink en
beeldbewerking
Robert G. Erdmann
voor het Bosch Re-
search en Conserva-
tion Project.

De overzichtstentoonstelling van een groot deel van Bosch' bewaard gebleven werken was te zien tot 8 mei. Belangstellenden zullen nu weer naar steden als Madrid en Venetië moeten om de werken te bewonderen. Maar daar zullen ze niet in dezelfde intieme sfeer te zien zijn als in zijn geboortestad het geval was: zodanig belicht dat je als bezoeker het gevoel kreeg naar een onbeschermd kunstwerk te kijken. De huiskamer-sfeer en fraaie belichting zorgden voor een intense beleving, zeker bij grote werken als *De hooiwagen* en *Het laatste oordeel*. Maar wat maakt dat mensen vijfhonderd jaar na het overlijden van deze kunstschilder nog steeds gefascineerd naar zijn werken kijken? Wat maakt deze schilder zo bijzonder? Kortom, wie was die Jeroen Bosch?

STADSBRAND

Jeroen Bosch werd rond 1450 geboren in 's-Hertogenbosch als zoon van kunstschilder Anthonius van Aken. We mogen aannemen dat hij zijn opleiding tot kunstschilder in het atelier van zijn vader kreeg, aangezien de stad niet echt een schildertraditie had; andere ateliers zullen dus schaars zijn geweest. Na de dood van hun vader in 1478 zetten Jeroen en zijn broer Goessen het atelier voort.

De eerste levensjaren van Jeroen vielen historisch gezien in een hectische periode. Stad en omgeving hadden in die periode veel te lijden onder oorlogsgeweld en hoge belastingen. Bovendien vond er in 1463 een stadsbrand plaats die de stad voor een groot deel in de as legde. Die gebeurtenis moet veel indruk gemaakt hebben op de puber Bosch; stadsbranden vormden nadien regelmatig een motief in zijn werk, zoals in de *Antoniustripteik* van rond 1500.

ARTHOUSE-ONLINE.NL

Jacques Le Boucq,
Portret van Jheronimus Bosch, ca.
1550, Arras, Bibliothèque Municipale.

ARTHOUSE-ONLINE.NL

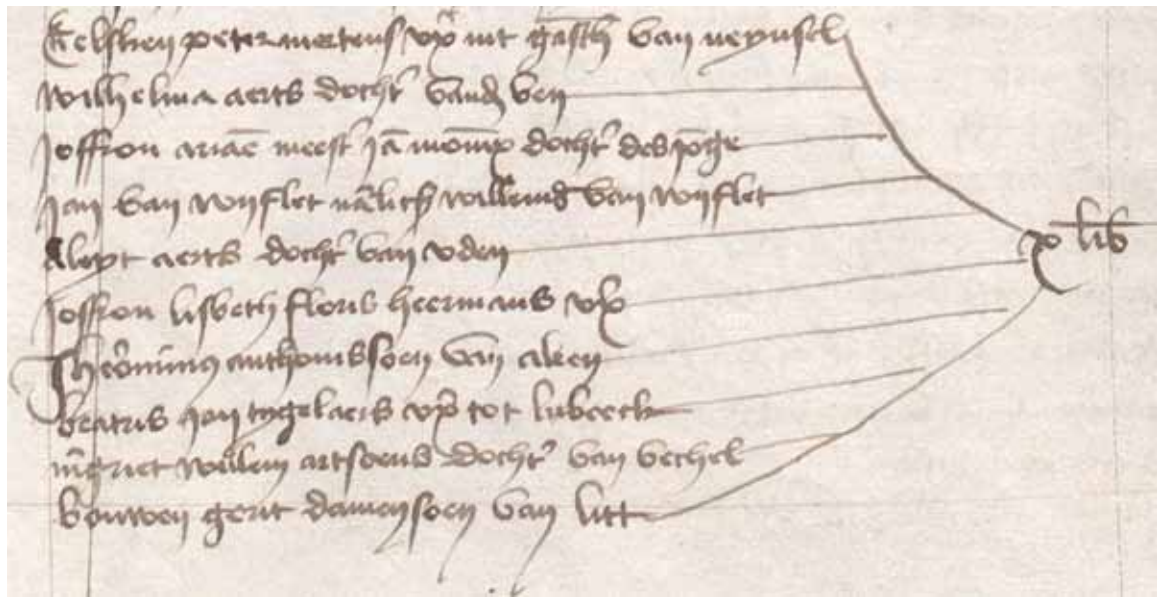
Maar het belang van de stad nam vanaf 1490 weer sterk toe. De rust keerde terug, de handel trok aan, het inwonersaantal steeg van 11.000 vlak na de brand tot 18.000 in 1496 en 's-Hertogenbosch ging met Brussel, Antwerpen en Leuven tot de belangrijkste steden van Brabant horen. De aantrekkende economie zal ook de verdere bouw van de Sint-Janskathedraal – waarmee al rond 1370 was begonnen – een zetje in de rug hebben gegeven. Uit deze periode stammen ook de meest weelderige onderdelen van deze kerk: de Heilige Sacramentskapel en de zittende figuren op de luchtbogen. Veel kunstenaars kwamen naar de stad om hun aandeel in de bouw te leveren. Ook Bosch deed dat: hij ontwierp glas-inloodramen en verscheidene retabels.

BROEDERSCHAP

Bezien we het portret van Bosch, dan lijkt het alsof we kijken naar een vermoeid ogende en armoedig geklede man – een ambachtsman die gebukt gaat onder het gebrek aan waardering. Maar niets is minder waar! Jeroen Bosch genoot in zijn stad veel respect als burger en kunstenaar en behoorde dan ook tot de elite van de stad. Dat respect moet hij hebben verkregen op grond van zijn prestaties als schilder, want hij was niet van adel en niet vermogend. Zijn werk moet zijn generatiegenoten sterk hebben aangesproken, en dan hebben we het natuurlijk over dat deel van de samenleving ►

Lijst van nieuwe leden van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap met daarop Jheronimus Bosch. Rekeningboek 1486-1487, Brabants Historisch Informatie Centrum.

Rechterpagina: De Luitspeler aan de zuidkant van de Sint-Jan, een 19e-eeuws luchtboogbeeld naar voorbeeld van een sterk verweerde 16e-eeuwse voorganger. Afbeelding Bosch500.

waarin zich de opdrachtgevers bevonden: de adel, de geestelijkheid en de rijke burgerij. Zelfs Filips de Schone bestelde in 1504 een *Laatste Oordeel* bij Bosch.

De mooiste betuiging van respect was het moment in 1487 dat hij als gezworen lid opgenomen werd in de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, een zeer elitaire sociëteit die tegenwoordig nog steeds bestaat en met regelmaat samenkomt in het Zwanenbroedershuis in Den Bosch. De broederschap had leden verspreid over heel West-Europa en kende namen van gewicht, zoals Willem van Oranje. Maar de (in)gezworen leden waren bijna altijd vermogende of adellijke ingezetenen van de stad zelf. De status van de broederschap weerspiegelde zich in de voor hen gebouwde Sacramentskapel, de meest weelderige kapel in de Sint-Jan die tussen 1479 en 1494 gebouwd werd naar een ontwerp van Alart Du Hamel, de bouwmeester van de Sint-Jan. De kapel bezat zelfs een eigen orgel, wat genoeg zegt over de financiële draagkracht van de leden.

De broederschap regelde (zoals gebruikelijk was) na de dood van Bosch in 1516 alle zaken rondom zijn begrafenis. Er werd een mis voor hem opgevoerd, ondersteund door het gerenommeerde koor van de broederschap zelf. Waarschijnlijk werd de schilder begraven aan de buitenzijde van de kapel.

'DEN DUVELMAKERE'

Kenmerkend voor het werk van Bosch is de rijkdom aan bizarre beelden – hij stond niet voor niets bekend als 'den duvelmakere' (de schepper van duivels). Jeroen Bosch is de bedenker van een compleet nieuwe beeldtaal, één die hij misschien juist kon ontwikkelen doordat er in 's-Hertogenbosch amper een schilderstraditie bestond en hij dus niet opgevoed werd in de beeldtaal van zijn voorgan-

gers. In zijn eigen beeldtaal spelen geestelijken vaak een negatieve rol en het lijkt wel of Bosch het in sommige werken, zoals *Het narrenschip*, vooral op hen voorzien had. Niet zo verwonderlijk als we even stilstaan bij deze periode in de geschiedenis van de stad Den Bosch.

Rond 1500 diende zich een breuk aan in de kerk, een breuk die voor de tijdgenoten van Bosch al heel lang voelbaar was, ingegeven door de steeds groter wordende kloof tussen gelovigen en geestelijken. Gelovigen ergerden zich in toenemende mate aan het wereldse gedrag van de geestelijkheid. Het gedrag van de geestelijken én de ergernis erover zien we ook in de Bossche stadspolitiek uit die tijd. Zoals te lezen is in de roman *Het valse paradijs* van Jeroen Savelkouls heerste er rond 1500 een hevig conflict tussen enerzijds het stadsbestuur en anderzijds het kapittel van de Sint-Jan. Inzet: het kapittel verzette zich tegen een belasting op wijn en bier. Het stadsbestuur had die accijns ingesteld om er de herbouw van de stad na de grote stadsbrand mee te bekostigen. Gedurende bijna een eeuw beheerste dit conflict de politiek van de stad, een conflict waarin beide partijen zich snoeihard opstelden. Zo weigerden geestelijken begrafenissen uit te voeren en sacramenten toe te dienen. En het stadsbestuur bracht als represaille soldaten onder in de huizen van kanunniken. Zelfs een handreiking van het stadsbestuur richting het kapittel hielp niet: het nam geen genoegen met de jaarlijkse accijnsvrije afname van 180 vaten wijn en 1200 vaten bier. Bosch en zijn stadsgenoten zullen zich mateloos hebben geërgerd aan deze houding van het kapittel, die ze als exemplarisch zullen hebben gezien voor het inhalige en egoïstische gedrag van de hele geestelijke stand. En dan is een schilderij natuurlijk een prachtige uitlaatklep voor die ergernis.

PERSOONLIJKE GELOOFSBELEVING

Jeroen Bosch stond enerzijds nog met één been in de schilderstraditie van de middeleeuwen: hij sloot aan bij de verhalende traditie van zijn tijdgenoten als Rogier van der Weyden waarin verschillende episoden chronologisch werden afgebeeld. Maar Bosch voegde aan die verteltraditie een nieuw element toe dat voortkwam uit de Moderne Devotie. Deze spirituele beweging streefde naar een meer persoonlijke geloofsbeleving en naar praktische levenswijsheden. *De hooiwagen* is een mooi voorbeeld waarin hij deze zienswijze uitwerkte. In dit werk dwong Bosch toeschouwers zich te bezinnen op het eigen leven door negatieve voorbeelden en de gevolgen daarvan te tonen.

Bosch toonde daarnaast ook als een van de eerste Nederlandse schilders het zelfbewustzijn van de renaissancistische kunstenaar. Hij was trots op zijn kunstenaarschap en zijn originaliteit en was daar ook duidelijk over. Op een van zijn tekeningen is een Latijnse spreuk te lezen die luidt: 'Armzalig is de geest die steeds gebruikmaakt van inventies van anderen en zelf niets bedenkt.' Daaruit blijkt dat hij trots was op zijn originaliteit, een eigenschap die de middeleeuwer als ijdelheid beschouwd zou hebben. ■

Voor meer informatie over de activiteiten in het Boschjaar, kijk op www.bosch500.nl.

ARTHOUSE-ONLINE.NL

BEZOEK DE WERELD VAN BOSCH EN DU HAMEL

Twee goede vrienden van Jeroen Bosch en tevens lid van de broederschap waren Alart Du Hamel en Jan Heyns, bouwmeesters van de Sint-Jan in de periode 1478-1494. Du Hamel was behalve bouwmeester ook graveur – in enkele van zijn gravures is duidelijk de invloed van Bosch herkenbaar. In de periode dat Heyns bouwmeester was, werden de beroemde zittende beeldjes op de luchtbogen van de kathedraal geplaatst. Tot eind oktober dit jaar is het nog mogelijk het dak te beklimmen en vanaf daar de 96 beelden – meestal kopieën uit de negentiende eeuw – te bewonderen. Een unieke en fantastische gelegenheid om de wereld van de kathedraalbouwer en de kunstschilder van dichtbij te ervaren. Kijk voor meer informatie op www.eenwonderlijkeklim.nl.